

WARSZAWA JAKO OBSZAR RECEPCJI TURYSTYKI JIDYSZ-KULTUROWEJ

AGATA BALIŃSKA

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
e-mail: agata_balinska@sggw.pl

SŁOWA KLUCZOWE

turystyka jidysz-kulturowa, formy turystyki, Warszawa, wyniki badań

STRESZCZENIE

W opracowaniu wskazano formy turystyki kulturowej opartej na pozostałościach kultury żydowskiej w Warszawie. Dokonano charakterystyki form turystyki jidysz-kulturowej. Zaprezentowano wyniki badań empirycznych przeprowadzonych wśród uczestników różnych imprez kultury żydowskiej. Z badań wynika, że kultura żydowska nadal postrzegana jest dość stereotypowo, nie jest wystarczająco promowana i niewystarczająco jest wykorzystana dla celów turystycznych.

Wprowadzenie

Historia Żydów w Warszawie sięga XIV w. Na przestrzeni wieków funkcjonowali oni w społeczeństwie polskim, zachowując równocześnie odrębność kulturową, religijną, a czasem podlegając pełnej asymilacji. Ich przywileje i prawa były wielokrotnie rozszerzane oraz ograniczane. W konsekwencji okazuje się, że na przełomie XIX i XX w. liczba ludności w Warszawie

sięgała ok. 700 tys. mieszkańców, spośród których prawie 40% stanowili Żydzi (www.izrael.badacz.org). Jak pisze Janowski (2009, s. 20) „dzielnica najbardziej kipiąca życiem ze wszystkich dzielnic Warszawy to dzielnica drobnego handlu i domowego przemysłu niezliczonych rodzin żydowskich”. Żydzi zamieszkiwali głównie północną część miasta, przy ulicach: Pawiej, Gęsiej, Dzielnej, Franciszkańskiej, Miłej, Muranowskiej, Świętojerskiej, Nalewek, Targowej oraz przy placu Muranowskim i placu Grzybowski, a także w okolicach Dworców Wileńskiego i Wschodniego (Gdowski, 2011; Małkowska-Bieniek, 2009, s. 29–62).

Kultura jidysz może być wykorzystywana w rozwoju różnych form turystyki, w tym „dark” turystyki (Komsta, 2013, s. 41–65). Wykorzystywana jest również w rozwoju turystyki etnicznej obejmującej „podróże osób tej samej grupy etnicznej (Kurek, 2011, s. 214). Oprócz obozów zagłady i grobów cadyków zwiedzane są także miejsca noszące ślady życia przodków (świątynie, zabudowa mieszkalna). Z uwagi na burzliwą historię naszego kraju, a szczególnie okres II wojny światowej i powojenną, nieprzychylną Żydom politykę władz państwowych, śladów tych pozostało niewiele.

Kultura żydowska może być atrakcyjna nie tylko dla osób pochodzenia żydowskiego, ale też dla innych grup odbiorców, czego dowodem jest rosnąca popularność festiwalu kultury żydowskiej. Wyrzistość tej kultury sprawia, że można ją analizować w kontekście wyselekcjonowanej formy turystyki kulturowej. Autorka pokusiła się również o zaproponowanie terminu „turystyka jidysz-kulturowa”, który pozwoli na odniesienie terminu kultura tylko do kultury żydowskiej. Można ją zdefiniować jako formę turystyki, w której głównym celem jest poznanie materialnej i duchowej kultury żydowskiej.

Celem badań było określenie sposobu postrzegania kultury żydowskiej przez osoby uczestniczące w wydarzeniach związanych z tą kulturą oraz ocena atrakcyjności kultury jidysz dla rozwoju turystyki.

Przyjęte w badaniach problemy badawcze zostały sformułowane w postaci następujących pytań:

1. Jakie formy turystyki jidysz-kulturowej można wyodrębnić?
2. Jakie elementy kultury żydowskiej znajdują się w Warszawie?
3. Jaka jest ocena poszczególnych elementów kultury żydowskiej przez respondentów?
4. Czy w ocenie respondentów kultura żydowska jest właściwie komunikowana potencjalnym odbiorcom?

Metody badawcze i źródła danych

W opracowaniu wykorzystano źródła wtórne w postaci publikacji, które pozwoliły przede wszystkim na zapoznanie się z historią Żydów warszawskich i pamiątkami ich życia w stolicy.

Badania empiryczne¹ z wykorzystaniem wywiadu według kwestionariusza zawierającego 17 pytań przeprowadzono wśród osób uczestniczących w wydarzeniach kulturalnych realizowanych

¹ Badania empiryczne zostały przeprowadzone przez Agnieszkę Kowalczyk na potrzeby pracy magisterskiej nt. *Możliwości wykorzystania spuścizny żydowskiej na potrzeby rozwoju turystyki kulturowej w Warszawie*, napisanej pod moim kierunkiem w 2015 r. na kierunku TiR w SGGW w Warszawie.

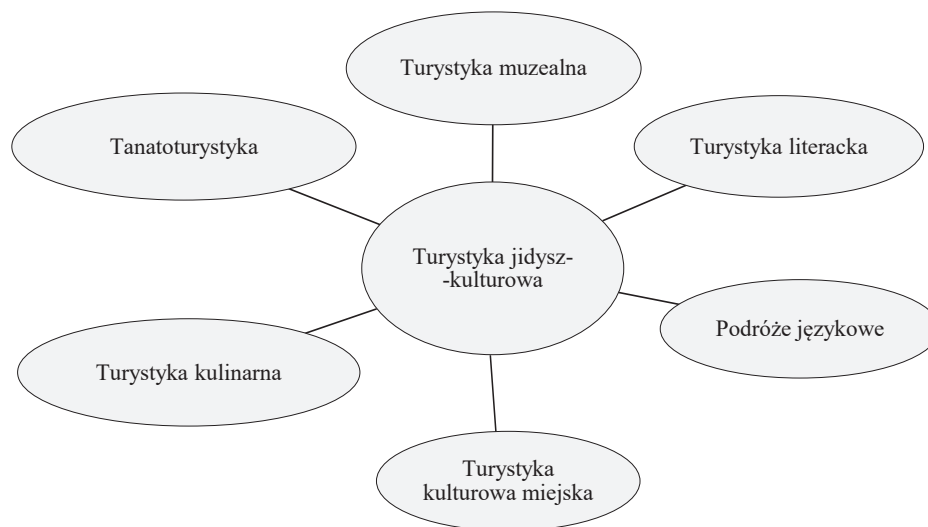
w następujących terminach: 25 sierpnia 2014 r. podczas wydarzenia „Spacer ulicami Żydowskiej Pragi”; 31 sierpnia 2014 r. podczas wykładu „Tajemnice Mykwy”, zwiedzania łaźni w podziemiach Synagogi im. Nożyków oraz podczas pokazów kulinarnych żydowskich specjałów i koncertu na placu Grzybowskiem; 1–4 listopada 2014 r. podczas zwiedzania wystawy stałej w Muzeum Historii Żydów Polskich. Łącznie badaniami objęto 121 osób.

Rodzaje turystyki jidysz-kulturowej

Walory kulturowe są ważnym elementem produktu turystycznego oraz istotnym czynnikiem rozwoju turystyki, nie tylko kulturowej. Turystyka kulturowa, nazywana też kulturalną (Mikos v. Rohrscheidt, 2008), związana jest z wyjazdami w celu poznania kultury materialnej i duchowej danego obszaru i żyjących na nim ludzi. Przegląd definicji turystyki kulturowej zawierają opracowania m.in.: Gwareckiego (2001), Barbier (2005), Małek (2003), Kowalczyka (2008), Szczepankiewicz-Battek i Dąbrowskiej (2010), Kurka (2011). Gaworecki (2001, s. 84) określa ją jako „turystykę wakacyjną o motywacji kulturalnej”. Kowalczyk (2008, s. 13–14) proponuje dwójakie określenie turystyki kulturowej: w ujęciu wąskim „jako zespół zachowań turystów z ich autentycznym zainteresowaniem dziedzictwem kulturowym (...) oraz ich uczestnictwem w szeroko rozumianym współczesnym życiu kulturalnym”, a w szerokim jako „wszystkie formy zachowań turystów, gdyż leżące u ich podstaw potrzeby i preferencje zawsze wynikają z zachowań o charakterze kulturowym (np. posiadanego przez nich systemu wartości) niezależnie od tego, czy zachowania te wynikają z zainteresowania turystów tzw. walorami kulturowymi, czy też innego rodzaju walorami turystycznymi (np. przyrodniczymi)”. UNWTO (Richards, 2011, s. 13) definiuje turystykę kulturową jako „podróże podejmowane z motywacji kulturowej takie, jak wyprawy studyjne związane z wystawianiem sztuki, wycieczki kulturalne, podróże w celu wzięcia udziału w festiwalach i innych wydarzeniach kulturalnych, zwiedzanie miejsc i monumentów, wyprawy dla zapoznania się z przyrodą, folklorem i sztuką oraz pielgrzymki”. Wartą przytoczenia definicję turystyki kulturowej proponuje Europejskie Stowarzyszenie do Spraw Edukacji w Turystyce i Wypoczynku, według której turystyka kulturowa to „wszelkie podróże ludzi ukierunkowane na atrakcje kulturalne, znajdujące się poza ich miejscem zamieszkania, podejmowane z zamiarem zebrania nowych informacji i doświadczeń dla zaspokojenia swoich potrzeb kulturalnych” (ATLAS, European Association for Tourism and Leisure Education, 2006, s. 5).

Do głównych motywów uprawiania turystyki kulturowej zalicza się (Jędrysiak, 2008, s. 10): poznanie nowych miejsc, społeczności, kultur, zainteresowanie historią i sztuką (architektura, malarstwo), uczestnictwo w wydarzeniach kulturalnych i artystycznych, pobudki sentymentalno-etniczne, przesłanki religijne.

Biorąc pod uwagę wymienione motywy oraz pamiętając o tym, że przedmiotem zainteresowań badawczych autorki jest kultura jidysz oraz możliwości jej wykorzystania w turystyce, wyodrębniono węższe, bardziej homogeniczne formy turystyki jidysz-kulturowej (rys. 1).

Rysunek 1. Formy turystyki jidysz-kulturowej

Źródło: opracowanie własne.

Intencją autorki była próba uporządkowania elementów kultury i motywów podróży tak, aby można było wyodrębnić spójne, łatwiejsze do identyfikowania formy turystyki kulturowej.

Z **turystyką muzealną** mamy do czynienia wówczas, kiedy głównym przedmiotem zainteresowania turysty są zbiory muzealne i/lub sposób eksponowania tych zbiorów. W naszym przypadku jest to Muzeum Historii Żydów Polskich uznawane za jedno z ciekawszych obiektów muzealnych w Warszawie. Do obiektów muzealnych zaliczane są też obiekty sakralne. W tym przypadku przedmiotem zainteresowania może być Synagoga im. Nożyków przy ul. Twardej.

Turystyka literacka to „wyjątkowa podróż, która obejmuje przestrzeń opisaną w twórczości, miejsca życia i przebywania twórcy, muzea biograficzne, tablice pamiątkowe, pomniki, cmentarze. Wiąże się to z poszukiwaniem rzeczywistych miejsc opisanych w utworze, spacerowaniem tymi samymi ścieżkami co bohaterowie, a także konfrontacją literackich plenerów z realną przestrzenią” (Wawrzyniak, 2010, s. 17). W ramach turystyki literackiej można wyodrębnić tzw. **turystykę biograficzną**, która polega na podróżach do miejsc związanych z danym pisarzem czy poetą (Wyszowska, 2008, s. 22). W przypadku Warszawy należy wspomnieć o postaciach Janusza Korczaka (Henryka Goldszmita), Juliana Tuwima, Bolesław Leśmiana (Lesmana), Jana Brzechwy (Jana Wiktora Lesman) czy Antoniego Słonimskiego, którzy żyli i pracowali w Warszawie.

Wyjazdy językowe, które można określić mianem turystyki lingwistycznej, mają zwykle mocno wyeksponowany wymiar poznawczy, i to zarówno w zakresie kultury nieożywionej (zabytki, muzea), jak i ożywionej (udział w imprezach kulturalnych, poznanie sposobu życia lokalnej społeczności), co stanowi przesłankę do zaliczenia ich do turystyki kulturowej. Najczęściej odbywają się w kraju, w którym dany język jest uznany za urzędowy (Kurek, 2011, s. 228). Przesłanką do wyodrębnienia tej formy turystyki w Warszawie są kursy i lektoraty językowe prowadzone

przez Centrum Kultury Jidysz, w których mogą brać udział nie tylko osoby pochodzenia żydowskiego, ale i inni zainteresowani poznaniem języka hebrajskiego.

Duże miasta są miejscem realizacji różnych form turystyki, w tym przede wszystkim biznesowej, rozrywkowej i kulturowej. Jak podaje Kowalczyk (2005, s. 181), „funkcja kulturalna miast była jednym z głównych czynników przyciągających do miast turystów. W XVIII–XIX w. było tak w przypadku Londynu, Berlina, Wiednia czy Sankt-Petersburga”. Również obecnie magnesem przyciągającym turystów do wielu miast jest właśnie kultura, np. Wenecja i Werona (Włochy), Walencja i Pampeluna (Hiszpania) czy Salzburg (Austria). Poza obiektami muzealnymi atrakcją dla turystów są wydarzenia kulturalne, w tym przedstawienia teatralne, premiery filmowe czy festiwale. Zniszczenia Warszawy w okresie II wojny światowej sprawiają, że klimat żydowskich enklaw uległ zatraceniu (w przeciwieństwie do Lublina czy krakowskiego Kazimierza). Ślady dawnego żydowskiego mieszczaństwa znajdujemy na placu Grzybowskiem czy przy ul. Próżnej. O kulturze ludności żydowskiej przypomina też Festiwal Warszawa Singera, który miał już 12 edycji.

Turystyka kulinarna definiowana jest przez Hall jako „wszelkie podróże do miejsc wytwarzania produktów żywnościowych, festiwali kulinarnych lub restauracji w celu degustacji potraw lub próbowania specjalnych specjalów” (Kurek, 2001, s. 223) (Współcześnie związana jest z podróżami, w których jedzenie i picie [i wszystko co jest związane z ich przygotowaniem] jest atrakcją samą w sobie i obejmuje podróże w celu poznania: tradycyjnych potraw regionalnych, tradycyjnych potraw narodowych, nowości kulinarnych, dzieł rąk wybitnych kucharzy i cukierników, lokalnych, regionalnych i narodowych trunków, produktów objętych ochroną w ramach przepisów UE [Chroniona Nazwa Pochodzenia, Chronione Oznaczenie Geograficzne i Gwarantowana Tradycyjna Specjalność]).

Poznanie dotyczy nie tylko samego produktu finalnego (w przypadku żywności przetworzonej), ale również technologii jego przygotowania. Przyczyn coraz większej popularności turystyki kulinarnej Żuromskaite (2009, s. 22) upatruje m.in. w tym, że spożywanie posiłków jest dla człowieka koniecznością. Również turyści w czasie podróży to czynią. Jedzenie jest jedną z ulubionych rozrywek turystów. Regionalna kuchnia jest coraz częściej jednym z głównych motywów wyboru destynacji turystycznej. Jest to forma turystyki mało podatna na sezonowość, co więcej – pojawiające się w określonych sezonach warzywa i owoce pozwalają na zróżnicowanie oferty. Jest to rodzaj turystyki dla wszystkich grup wiekowych odbiorców. Kuchnia wpływa pozytywnie na odczucia turysty.

Dla uczestnika turystyki kulinarnej ważna jest jakość spożywanych produktów, miejsce, w którym to czyni (renomowana restauracja, obiekt utrzymany w regionalnej lub narodowej stylizacji), oraz renoma szefa kuchni (czasem właściciela). W wielu stołecznych restauracjach można zjeść dania kuchni koszernej, są też restauracje specjalizujące się w tej kuchni (np. Pod Samsonem przy ul. Freta).

Nieco kontrowersyjną formą turystyki kulturowej jest **tanatoturystyka** (*dark tourism*). Definiowana jest ona jako „podróże o charakterze poznawczym lub poznawczo-religijnym do miejsc dokumentujących i upamiętniających śmierć” (Michalska-Dudek, Przeorek-Smyka, 2009, s. 472–473). W jej ramach można wyodrębnić następujące formy (Michalska-Dudek, Przeorek-Smyk,

2009, s. 474): podróże do miejsc egzekucji (np. Tower of London), podróże do miejsc masowego ludobójstwa (np. hitlerowski obozy zagłady w Oświęcimiu, Treblince), podróże do miejsc katastrof, kataklizmów, ataków terrorystycznych, wypadków i zamachów na znane postaci świata polityki, biznesu czy sztuki (np. strefa upamiętniająca ofiary zamachu terrorystycznego na WTC 11 września 2001 r.), podróże do miejsc przestrzeni sepulkralnej, w tym cmentarze, krypty, katakumby (np. Cmentarz Powązkowski, piramidy w Gizie, Kaplica Czaszek w Czeramnej), podróże do mauzoleów i muzeów (np. londyńskie muzeum Kuby Rozpruwacza, Mauzoleum Lenina na placu Czerwonym w Moskwie), uczestnictwo w wydarzeniach związanych z przestrzenią śmierci (obchody Wielkanocy w Kalwarii Zebrzydowskiej).

Jak zauważa Tanaś (2006, s. 96), „tanatoturystyka poprzez prawidłową i moralnie słuszną interpretację miejsc upamiętniających i dokumentujących śmierć winna pełnić istotną funkcję edukacyjno-wychowawczą, kreującą rozumnych i świadomych turystów oraz etyczne i moralne zachowania. Powinna wychowywać poprzez poznanie, doświadczenie, przeżycie i dialog”. Rozwój tej formy turystyki uzależniony jest głównie od czynników społecznych i wymaga szczególnego wyczucia, aby nie doprowadził do moralnej i społecznej degradacji. Trudno się jednak oprzeć wrażeniu, że z uwagi na tragiczną historię Żydów warszawskich, w tym przede wszystkim powstanie w getcie i jego ostateczną likwidację, zwiedzanie elementów materialnych tej kultury mieści się często w obszarze tantoturystyki.

Główne elementy kultury jidysz w Warszawie

Kultura obejmuje zarówno elementy materialne (budynki i budowle), jak i niematerialne (literatura, wierzenia, język). Ciekawym przejawem kultury niematerialnej jest język jidysz oraz muzyka. Język jidysz tradycyjnie zapisywany jest w alfabecie hebrajskim, choć można znaleźć przykłady w alfabecie łacińskim będące transkrypcją fonetyczną z uwzględnieniem ortografii właściwej dla danego języka. O popularności muzyki żydowskiej mogą świadczyć poświęcone jej imprezy, np. Festiwal Nowa Muzyka Żydowska.

Burzliwa historia polskich ziem, a szczególnie zniszczenia II wojny światowej, w znacznym stopniu zubożyły dziedzictwo, przede wszystkim materialne, w tym obiekty kultury żydowskiej. Spustoszenia dokonały lata powojenne, w których nawet cmentarze nie zawsze były wystarczająco chronione przed zniszczeniem. To właśnie cmentarze są świadkami historii, ale często są też miejscem występowania pięknych, zabytkowych nagrobków czy kaplic. Do głównych obiektów kultury jidysz w Warszawie należy wpisany do rejestru zabytków cmentarz przy ul. Okopowej. Na powierzchni prawie 34 ha pochowanych jest ok. 250 tys. osób i znajduje się na nim 150 tys. nagrobków (macew). Najstarszy pochówek miał tam miejsce na początku XIX w. Pomimo znacznych zniszczeń cmentarz ten zachował swój pierwotny układ. Mniej łaskawie obeszła się historia z żydowskim cmentarzem na Bródnie („Kirkutem Praskim”). Teren cmentarza został w latach 80. XX w. ogrodzony i odtworzono tylko kilka grobów (Bergman, 2000).

Poza cmentarzami śladami materialnej i duchowej kultury żydowskiej w Warszawie są (Zabytki kultury...; www.jewish.org.pl):

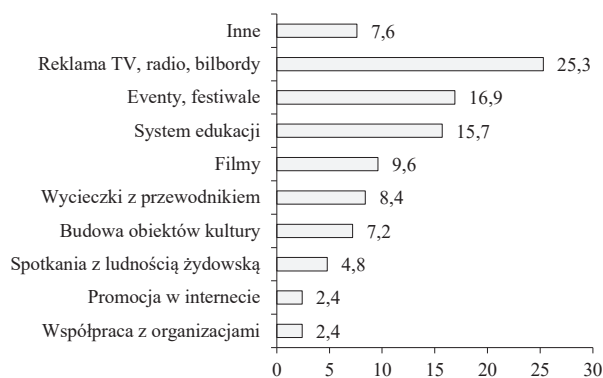
1. Żydowski Dom Sierot im. Janusza Korczaka – żydowski dom dziecka prowadzony przez Korczaka w latach 1913–1942, zlokalizowany przy ul. Jaktorowskiej 6 (wcześniej Krochmalna 92). W czasie wojny zniszczeniu uległ strych budynku, którego nie odbudowano już w takim samym kształcie. Przed budynkiem znajduje się popiersie Janusza Korczaka – dzieło Ksawerego Dunikowskiego. Historia doktora Korczaka i jego podopiecznych była inspiracją dla pisarzy i filmowców (np. film *Korczak* w reżyserii A. Wajdy z 1990 r.).
2. Ulica Ludwika Zamenhoffa – położona na Muranowie ulica nosząca imię polskiego lekarza żydowskiego pochodzenia, twórcy międzynarodowego języka esperanto. Wzdłuż ulicy znajdują się liczne ślady kultury żydowskiej: Pomnik Bohaterów Getta (jedenastometrowe dzieło Natana Rapaporta wykonane według projektu Marka Suzina, usytuowane w okolicy najcięższych w czasie powstania w getcie walk), Stary Pomnik Bohaterów Getta, Pomnik Szmula Zygielbojma, Trakt Pamięci i Męczeństwa Żydów (zespół kamiennych form pamiątkowych rozmieszczonych w miejscach związanych z wydarzeniami i ludźmi w getcie warszawskim) oraz kamień upamiętniający Żegotę (Radę Pomocy Żydom, humanitarną organizację podziemną, która pomagała Żydom w gettach i poza nimi), tablica pamiątkowa w miejscu, gdzie stał dom, w którym mieszkał Zamenhof (Zamenhofska 5).
3. Pomnik Umschlagplatz – pomnik w formie muru otaczającego niewielki plac wzniesiono w 1988 r. przy zbiegu ulic Stawki i Karmelickiej. Usytuowano go w pobliżu nieistniejącej już rampy kolejowej, z której Niemcy wywozili ludność żydowską do obozu zagłady w Treblince.
4. Plac Grzybowski – jego historia sięga XVII w., był miejscem handlu, pracy i życia dużej części ludności żydowskiej mieszkającej w stolicy. Ma tu siedzibę założona w 1987 r. Fundacja Shalom, która jest miejscem spotkań tradycji ze współczesnością, miejscem spotkania kultur żydowskiej i polskiej.
5. Teatr Żydowski im. Estery Rachel i Idy Kamińskich – powstał w 1950 r. Jest to jedyny teatr żydowski w Polsce i jeden z dwóch w Europie, w którym wystawiane są spektakle w języku jidysz. Od placu odchodzi ul. Próżna, która jest dziś jedyną ulicą na obszarze dawnego getta, na której zachowała się typowa zabudowa po obu stronach.
6. Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN – prace nad projektem muzeum rozpoczęto w 1995 r., dla zwiedzających otwarto je w roku 2013. Jest to pierwsza w Polsce publiczno-prywatna instytucja utworzona wspólnie przez rząd, samorząd terytorialny i organizacje pozarządowe (partnerstwo publiczno-prywatne). W Muzeum znajdują się zarówno wystawy stałe, jak i sezonowe prezentujące 1000-letnią historię Żydów na ziemiach polskich.
7. Festiwal Kultury Żydowskiej „Warszawa Singera”, którego XII edycja odbywała się w tym roku. W ramach Festiwalu można się zapoznać nie tylko z muzyką żydowską, sztuką, ale również posłuchać opowieści o życiu w przedwojennej Warszawie i trudnych czasach w getcie. Można także spróbować specjałów tej kuchni żydowskiej.

Spuścizna żydowska w ocenie respondentów

Większość respondentów stanowiły kobiety, których udział w próbie wynosił 67,8%. Wiek respondentów był zróżnicowany, tj. osoby w wieku 18–25 lat stanowiły 31,7%, 26–35 lat – 25%, 36–50 lat – 21,7% i powyżej 50 lat – 21,7%. Z uwagi na nadreprezentację kobiet przeważały one w niemal każdej grupie wiekowej. Tylko w grupie wiekowej 36–50 lat udział mężczyzn był nieco wyższy i wynosił 53,8% tej grupy wiekowej. Pod względem poziomu wykształcenia respondenci byli w mniejszym stopniu zróżnicowani. Najliczniejszą grupę stanowiły osoby z wykształceniem wyższym (56,3%) i średnim (35,3%). Pozostałe osoby deklarowały wykształcenie zasadnicze zawodowe (5%) i podstawowe (3,4%). Z uwagi na przyjętą problematykę badań istotne jest również to, czy respondenci mają żydowskie korzenie. Tylko 11,9% ankietowanych zadeklarowało istnienie korzeni żydowskich w swojej rodzinie.

Respondenci w znakomitej większości (77,5%) ocenili spuściznę kultury żydowskiej jako interesującą. Największe nią zainteresowanie okazywali ankietowani z wykształceniem wyższym. Przeciwnego zdania było tylko 1,7% badanych, pozostali nie mieli zdania. Przedmiotem zainteresowań badawczych były najskuteczniejsze formy promocji kultury żydowskiej (rys. 2).

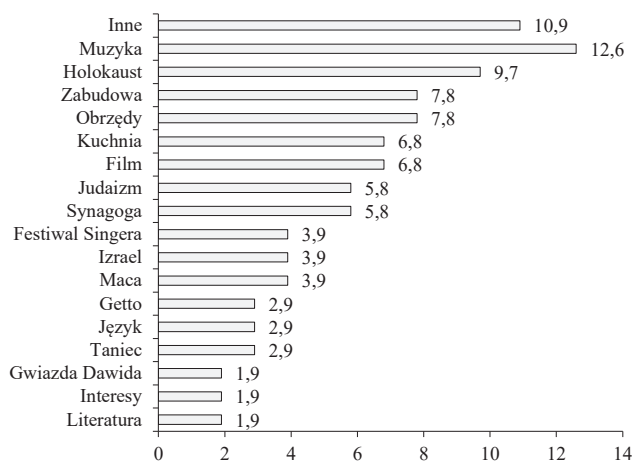
Rysunek 2. Najskuteczniejsze formy promocji spuścizny żydowskiej w ocenie respondentów (%)

Źródło: badania własne.

Najbardziej skuteczne w ocenie respondentów formy promocji spuścizny żydowskiej to reklama w telewizji, radio i na billboardach (rys. 2). Zaskakujący jest niewielki udział wskazań, jaki uzyskał internet. Badani docenili też rolę festiwali oraz edukacji w procesie promocji kultury żydowskiej. Niemal 3/4 respondentów (73,3%) uznało, że kultura żydowska powinna być w większym stopniu promowana.

Żydzi jako społeczność i ich kultura kojarzą się ankietowanym przede wszystkim z muzyką (12,6%) i holokaustem (9,7%). W kategorii „inne” znalazły się: jatki, handel, elementy związane z wyglądem zewnętrznym oraz nazwiska znanych osób pochodzenia żydowskiego (rys. 3).

Rysunek 3. Skojarzenia respondentów z kulturą i społecznością żydowską (%)

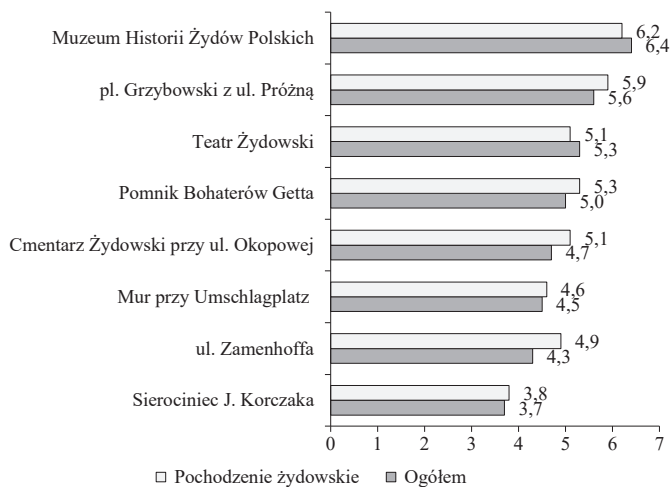
Źródła: badania własne.

Respondenci zostali też poproszeni o cenę stosunku Polaków do kultury żydowskiej. Połowa respondentów określiła ten stosunek jako obojętny, niemal 1/3 jako zły i bardzo zły (30,8%), a tylko pozostałe 19,2% jako dobry i bardzo dobry.

Pod względem atrakcyjności miejsc związanych z kulturą żydowską najwyżej przez badanych oceniony został najnowszy obiekt, tj. Muzeum Historii Żydów Polskich, zaś najniżej sierociniec im. Janusza Korczaka (odpowiednio 6,4 i 6,2 pkt oraz 3,7 i 3,8 pkt). Respondenci pochodzenia żydowskiego większość miejsc związanych z kulturą żydowską ocenili wyżej niż średnia dla całej próby (różnica w ocenach wynosiła od 0,1 do 0,6 p.p.) poza Teatrem Żydowskim i Muzeum Historii Żydów Polskich, czyli obiektami bardziej niż pozostałe skomercjalizowanymi (rys. 4).

Ponad 1/3 respondentów (39,7%) brała udział w wydarzeniu kulturalnym, jakim jest Festiwal Singera. Najliczniejsza grupa badanych (42,9%) swój udział w tym Festiwalu uzasadniła zainteresowaniem kulturą żydowską. Niektórzy znaleźli się na nim trochę przypadkowo, czyli poszukiwali jakiegoś ciekawego, oryginalnego sposobu spędzania czasu wolnego lub mieli tego czasu w nadmiarze (po 16,7%) (rys. 5).

Okazuje się, że głównym źródłem informacji o Festiwalu był internet oraz rodzina i znajomi, na które wskazało odpowiednio po 44% respondentów biorących udział w Festiwalu Singera. Co piąty badany wskazał na prasę, 12% na banery reklamowe, a co dziesiąty na radio i telewizję. Część respondentów korzystała z kilku źródeł informacji.

Rysunek 4. Ocena atrakcyjności miejsc związanych z kulturą żydowską przez respondentów, w tym osoby deklarujących korzenie żydowskie, w skali 1–7, gdzie 1 – ocena najniższa, 7 – najwyższa

Źródło: badania własne.

Rysunek 5. Deklarowane przez respondentów powody uczestniczenia w Festiwalu Singera

Źródło: badania własne.

O satysfakcji z uczestniczenia w Festiwalu świadczy fakt, że większość ankietowanych (54,3%) zadeklarowała, że w przyszłości „na pewno weźmie udział” w tym wydarzeniu, a kolejne 41,3% wyraziło przypuszczenie, że „być może weźmie udział”. Pomimo relatywnie wysokiej oceny, jaką uzyskał Festiwal, nie jest on zdaniem większości badanych (62,5%) wystarczającym sposobem na promocję kultury żydowskiej. Przeciwnego zdania był niemal co piąty respondent (22,9%), pozostali nie mieli zdania.

Podsumowanie

Różnorodność walorów kulturowych w dużym stopniu decyduje o rozwoju miejskiej turystyki kulturowej. W przypadku Warszawy z uwagi na ogromne zniszczenia okresu II wojny światowej elementów kultury materialnej zostało niewiele. Ciekawym przykładem ich eksponowania są nowe, interaktywne muzea, w tym Muzeum Historii Żydów Polskich. Ludność żydowska, sposób jej życia, przejawy jej kultury były na stałe wpisane w krajobraz przedwojennej Polski. Choć historia nie szczędzi przykładów konfliktów między Polakami i Żydami, to w większości żyli oni obok siebie we wzajemnym zrozumieniu i szacunku. Aktualnie spuścizna kultury żydowskiej nie tylko przypomina o tamtych czasach, ale jest również elementem wzbogacającym przestrzeń kulturową miast, w tym Warszawy.

Z zaprezentowanych wyników badań ankietowych wynika, że kultura żydowska kojarzy się respondentom przede wszystkim z muzyką i holokaustem. Bez względu na pochodzenie za najbardziej atrakcyjne badani uznali Muzeum Historii Żydów Polskich oraz plac Grzybowski, na którym odbywa się Festiwal Singera. Może to być związane z tym, że zarówno Muzeum, jak i Festiwal są promowane w mediach i dzięki temu wyżej pozycjonowane w świadomości respondentów. Tylko niespełna połowa ankietowanych uczestniczących w Festiwalu Singera uczyniła to z uwagi na prywatne i zawodowe zainteresowania, a pozostali trafili tam z różnych, czasem przypadkowych powodów. W ocenie aż 62,5% badanych uczestników tego Festiwalu nie jest on wystarczającą formą promocji kultury żydowskiej.

Można postawić wniosek, że nadal potencjał kultury jidysz nie jest w Warszawie w pełni wykorzystany, jednak przy właściwym zagospodarowaniu i promocji mógłby przyciągnąć do stolicy turystów nie tylko pochodzenia żydowskiego. Tym bardziej że jak zauważa Rottermund (1999, s. 59), jest wzrost zainteresowania zabytkami i instytucjami dziedzictwa narodowego. Przykładem jest rosnące z roku na rok zainteresowanie Festiwałem Singera, ofertą Teatru Żydowskiego czy Muzeum Historii Żydów Polskich.

Literatura

- ATLAS, European Association for Tourism and Leisure Education. (2006). *Tourism Trends for Europe*, European Travel Commission.
- Barbier, B. (2005). Wybrane aspekty turystyki kulturowej Francuzów. *Turyzm*, nr 15/1–2, 95–120.
- Bergman, E. (2000). *Żydzi Warszawy*. Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny.
- Gaworecki, W.W. (2001). *Turystyka*. Warszawa: PWE.
- Gdowski, J. (2011). *Długa historia Żydów*. Wrocław: Nortom.
- Janowski, A. (2009). *Warszawa*. LTW.
- Jędrusiak, T. (2008). *Turystyka kulturowa*. Warszawa: PWE.
- Komsta, A. (2013). Problem *dark tourism* i jego możliwości w Polsce. *Turystyka Kulturowa*, nr 2, 46–65.
- Kowalczyk, A. (2005). Nowe formy turystyki miejskiej. *Prace i Studia Geograficzne*, t. 35, 155–197.
- Kowalczyk, A. (2008). Współczesna turystyka kulturowa – między tradycją a nowoczesnością. W: A. Kowalczyk (red.), *Turystyka kulturowa (spojrzenie geograficzne)* (s. 9–57). Warszawa: Uniwersytet Warszawski.

- Małek, J. (2003). Turystyka kulturowa jako czynnik rozwoju lokalnego. *Prace i Studia Geograficzne*, t. 32, 13–34.
- Małkowska-Bieniek, E. (2009). Polskie judaika jako magnes turystyczny. *Turystyka Kulturowa*, nr 4, 29–62.
- Michalska-Dudek, I., Przeorek-Smyka, R. (2012). „Turystyka smoleńska” przykładem produktu tanatoturystycznego biur podróży. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 669, Ekonomiczne Problemy Usług nr 84*, 472–473.
- Richards, G. (2011). *Cultural Tourism: Global and Local Perspectives*. New York–London: Routledge.
- Rottermund, A. (1999). O współczesnych poglądach na muzealnictwo. W: K. Mazurek-Łopacińska (red.), *Problemy zarządzania sferą kultury i turystyki* (s. 53–63). Wrocław: Wyd. AE we Wrocławiu.
- Szczepankiewicz-Battek, J., Dąbrowska, M. (red.). (2010). *Turystyka kulturowa w świetle badań interdyscyplinarnych*. Legnica: Wyd. PWSZ w Legnicy.
- Tanaś, S. (2006). Tanatoturystyka – kontrowersyjne oblicze turystyki kulturowej. *Peregrinus Cracoviensis*, z. 17, 85–100.
- Wawrzyniak, M. (2010). Czytanie miasta – idea produktu turystyki literackiej na przykładzie Łodzi. *Turystyka Kulturowa*, nr 3, 16–29.
- www.jewish.org.pl (20.10.2015).
- Wyszowska, I. (2008). Turystyka biograficzna – istota, znaczenie, perspektywy. *Turystyka Kulturowa*, nr 1, 22–33.
- Zabytki kultury żydowskiej w Warszawie*, Centrum Edukacji Obywatelskiej, Pobrane z: www.ceo.org.pl (20.10.2015).
- Żuromskaite, B. (2009). Rozwój turystyki kulinarnej na Litwie. *Turystyka Kulturowa*, nr 12, 21–32.

WARSAW AS THE RECEPTION AREA OF THE YIDDISH – CULTURAL TOURISM

KEYWORDS | tourism, Yiddish-cultural forms of tourism, Warsaw, research results

ABSTRACT | The aim of the article was to identify forms of cultural tourism based on the remains of Yiddish culture in Warsaw. It has been made the characteristics of forms of the Yiddish-cultural tourism. The results of empirical research conducted among participants in the various events of Jewish culture. Research shows that Yiddish culture is still seen quite stereotypically, is not sufficiently promoted and exploited for tourist purposes.